

УДК: 159.922.8.

Професійна рефлексія як складова саморозвитку особистості майбутнього юриста

Оксана Куліда

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Мелітополь, Україна*

аспірант, асистент кафедри права

<https://orcid.org/0000-0003-1278-7253>, kulyda_oksana@mdpu.org.ua

Анотація. У статті аналізується професійна підготовка майбутнього фахівця, головним завданням якої визнаються розвиток, саморозвиток та саморефлексія. Доведено, що рефлексивна діяльність виступає важливою умовою саморозвитку особистості, показником особистісних і професійних цінностей та смислів, що визначають культуру діяльності. Рефлексивна діяльність розглядається як один із шляхів модернізації освіти, як мотиваційний механізм самостійного творення, пошуку, винаходження, створення або конструювання нового продукту, будування індивідуального досвіду, експериментальної перевірки зовнішніх впливів, стереотипів, шаблонів діяльності, прогнозування саморозвитку. Визначено певну специфіку саморефлексії майбутніх юристів.

Ключові слова: гармонійний розвиток; особистість; професійна саморефлексія; саморефлексія; саморозвиток; цілісність людини.

Professional Reflection as Constituent of Personality Self- Development of Future Lawyer

Oksana Kulida

*Bogdan Khmelnytsky Melitopol state pedagogical university,
Melitopol, Ukraine*

Postgraduate Student, Assistant of the Law Study Department

<https://orcid.org/0000-0003-1278-7253>, kulyda_oksana@mdpu.org.ua

Summary. In the article the professional training of a future specialist is analyzed; development, self-development, self-determination and self-reflection are its main tasks. It is proved that reflection plays the synthesizing role and encourages the widening of the personality limits. The reflection essence is personality's realizing oneself as a potential or a real subject of a particular professional activity. According to the lawyers' professional training results this activity determines not only proper specifics of the attitude to a profession but

one's personal or social life. It has been justified that professional self-reflection is carried out as the initial professional self-determination of a personality and the series of professional choices. It is noted that the positive attitude to oneself encourages the positive attitude to the future and awareness of one's abilities in achieving a goal is taking place on the conditions of a positive attitude to future. It has been proved that one of the main components influencing the formation of today's specialist abilities in achieving success in professional activity and professional self-actualization is the high level of the formed professional self-consciousness. The model of professional self-reflection of a future specialist corresponds to the psychological structure of self-consciousness and it has three subsequent interconnected stages: professional self-knowing, self-attitude and self-regulation, the content of which is determined by peculiarities of professional activity of a specialist and requirements set by a personality to one's professional knowledge, skills and professionally important qualities. It is emphasized that professional self-reflection specifies the understanding oneself as a subject of a particular professional activity and involves the availability of: the conscious process of forming one's attitude to the professional-working sphere; self-assessment of one's individual psychological qualities and comparing one's abilities with psychological requirements to a profession; the constant search for senses in a professional activity; self-regulation of behavior carried out through correlation of inner-personal and social-professional needs and directed to reaching a set goal.

It has been proved that reflection activity is an important condition of self-development of a personality, an indicator of personal and professional values and senses determining the culture of activity. Reflection activity is considered as one of the ways education modernization and a mechanism of independent development, search, discovery, creation or making a new product, constructing individual experience, experimental check of external impacts, stereotypes, activity patterns, self-development forecasting.

Keywords: harmonious development; personality; professional self-reflection; self-determination; self-reflection; self-development; human integrity.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Нові економічні умови, динамічна нестабільність, поява конкуренції на ринку праці і необхідність орієнтації особи в ситуаціях невизначеності, зміна ідеалів молоді, відсутність ідеологічного контролю у сфері культурно-освітньої діяльності ставлять нові вимоги до особистості і професійної підготовки майбутнього фахівця, головним завданням якого стає розвиток, саморозвиток і рефлексія. Відомо, що у сучасній філософії людина досліджується як відкрита система, що здійснює обмін енергією та інформацією з навколишнім середовищем та має певний внутрішній зміст і різноманіття внутрішніх станів. Виходячи з того, що живий організм є самоорганізованою системою, структура та функціонування якої визначаються як самою системою, так і у постійній взаємодії з навколишнім, варто враховувати той факт, що внутрішній світ, по суті, є тісно пов'язаним із зовнішнім світом та одночасно самостійним, існуючи незалежно від зовнішнього. Внутрішній світ постає потребнісно-емоційно-інформаційною субстанцією, що формується у процесі взаємодії з зовнішнім світом на основі індивідуальних якостей людини. Субстанція як причина самої себе є інтегральною іманентною якістю цілого ([Кучеренко, 2009, с. 67](#)).

В означеному контексті можна припустити, що якщо внутрішній світ людини може існувати відносно самостійно від зовнішнього світу, то він не може бути

відокремлений від людини, адже внутрішній світ починає формуватися зі сприйняттям своїх потреб і переживань і у подальшому стає невід'ємним від потреб і переживань людини. Так, зокрема, В. Шадриков сформулював закони функціонування внутрішнього світу, де внутрішній світ визнається самоорганізованою системою, спрямованою до стійкого стану, позбавленого почуття незадоволення, невизначеності. На думку вченого, стійкі стани порушуються мотивацією і зовнішніми взаємодіями, що ставлять нові завдання перед людиною, які неможливо розв'язати за допомогою стереотипних форм поведінки. У процесі самоорганізації у системи внутрішнього світу можна спостерігати багатоманіття станів «вибору», що виявляються у новаціях і творчості, а особливим фактором, що порушує внутрішню рівновагу, є вплив однієї людини на іншу ([Шадриков, 2010](#)). Саме таким чином здійснюється трансформація внутрішнього світу учасників взаємодії, у якому відсутня еквівалентність між минулим і майбутнім, між якими є «теперішнє».

Варто зазначити, що розвиток внутрішнього світу характеризується незворотністю, адже він є таким, що саморозвивається, що веде діалог з самим собою, переживає і проживає життєві суперечливі ситуації. В такому діалозі, на думку деяких дослідників, відображається особистісний, ціннісно-смысловий зміст знань, отриманих від взаємодії із зовнішнім світом у процесі життєдіяльності ([Троїцька, 2016](#)). Отже, вся інформація, що складає зміст внутрішнього світу, насичена переживаннями, що є принциповою відмінністю інформації внутрішнього світу від інформації будь-якої технічної системи, а системний підхід уможливорює гармонізацію процесу пізнання і самопізнання в сучасній освіті. При цьому важливо підкреслити, що і сама категорія «особистість» має значення тоді, коли людина сама визначає свою мету і мотиви, тобто здійснює саморозвиток, що стає ключовим конструктом професійного становлення.

Ступінь дослідження проблеми. Поняття «саморозвиток особистості» аналізується у різних класичних і сучасних психолого-педагогічних розробках, зокрема у працях В. Андрущенка, А. Адлера, К. Абульханової-Славської, Г. Балла, І. Беха, Р. Бернса, Г. Васяновича, Л. Виготського, Н. Гузій, І. Зязюна, В. Кудіна, О. Леонтьєва, А. Маслоу, Ю. Моргуна, С. Пащенко, О. Пехоти, К. Роджерса, С. Рубінштейна, Г. Тарасенко, З. Фрейда, К. Хорні, К. Юнга та ін., в яких розкривається характер і сутність самоактуалізації та самореалізації особистості. У дослідженнях М. Бахтіна, М. Бубера, К. Роджерса, П. Щедровицького, В. Франкла виокремлено низку суттєвих ознак цього саморозвитку як внутрішнього процесу та визначеного способу саморефлексії та самовдосконалення.

Разом з тим, концептуальність феномена «рефлексія» не набула значної експлікації в контексті професійного саморозвитку з усіма його загальними та специфічними рисами.

Саме тому **метою статті** ми визначили встановлення ролі рефлексії у професійному саморозвитку з точки зору проблемно орієнтованої методології, оскільки як саморозвиток, так і рефлексія вивчаються різними науками, зокрема філософією, соціологією, психологією та педагогікою, що засвідчує необхідність його міждисциплінарного дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Спроба визначити сутність поняття «рефлексія» супроводжується різним трактуванням саме так, як і поняття «саморозвиток». Так, наприклад, у словниках української мови саморозвиток розглядається як «розумовий або фізичний розвиток людини, якого вона досягає самостійними заняттями, вправами», або як «розвиток когось-небудь власними силами, без впливу, сприяння яких-небудь зовнішніх сил» (Головаха, 1988), або як «саморух, для якого характерним є перехід на більш високий ступінь організації». У такому випадку є необхідність з'ясувати певні суттєві ознаки цього розмаїття.

1. Поняття «рефлексія» на сучасному етапі розвитку науки, що набула рис поліпарадигмальності та полідискурсивності, починає входити до кола філософських, психологічних і педагогічних досліджень у якості шляху проблематизації, прояснення і знаходження нового знання. За своєю суттю рефлексія конститує таку сферу пізнавальної діяльності суб'єкта, у якій усі епістемологічні феномени (абстракції, моделі, теорії тощо) виступають у якості чітких викристалізованих форм, знярядь пізнання, що піддаються «розм'якшенню», критичному розкладанню на складові елементи.

У сучасних психолого-педагогічних наукових дослідженнях рефлексія розглядається як якість особистості, уявлення особистості про себе, спосіб привласнення суспільно значущих цінностей, а самосвідомість – як ядро особистості. Поняття «рефлексія» означає звернення назад до основи, відображення, істотну і принципову дію розуму щодо повернення до себе самого завдяки відображенню від меж, що стоять між нею і світом у процесі пізнання. У такий спосіб, на нашу думку, поняття рефлексії у широкому сенсі застосовується для позначення актів самосвідомості, самопізнання, самоаналізу, самооцінки – того, що можна назвати «мисленням про мислення». Більш того, під рефлексивністю наукового знання розуміється його самозвернення, наявність в ньому механізмів і норм свідомого контролю за процесом його зростання і функціонування. В останньому випадку мова йде про методологію, як синтезовану наукову рефлексію. Однак неодноразове твердження про самоповернення до себе, про себе, на нашу думку, не наближає науку до визначення ролі рефлексії у саморозвитку, зокрема професійному становленні.

Дійсно, рефлексія виконує синтезуючу роль і уможлиблює розширення меж особистості. Серед висунутих ідей гуманітаризації, фундаменталізації, регіоналізації освіти, педагогічної діяльності як взаємодії суб'єктів педагогічного процесу найбільш значущою є ідея, орієнтована на особистісний саморозвиток і навчання на цій основі рефлексивній діяльності. Вхідження рефлексії в науково-понятійний апарат досліджень обумовлено потребами розуміння ролі і статусу освіти, на який зверталася увага вчених (К. Абдульханова-Славська, Б. Братусь, Б. Вульф, О. Леонт'єв, В. Мухіна, О. Петровський та ін.). Так, зокрема, О. Леонт'єв розглядав рефлексію як якість, що виникає у процесі саморуху і самопізнання особистості. Вчений намагався проникнути до таємничого центру особистості «я», що усвідомлюється завдяки самопізнання у процесі діяльності і відносин. Досліджуючи особистість як суб'єкт активності в життєдіяльності інших людей – «буття-для-інших», О. Леонт'єв стверджував, що уявлення особистості про себе народжується у процесі

самоствердження, соціального визнання, персоналізації, у прагненні особистості узгодити своє «я» з свідомістю, почуттями і волею інших людей. Вчений стверджував, що у процесі акту персоналізації особистість відкриває і стверджує «я», виявляє свої схильності, особливості, можливості (Леонтьєв, 1983). Отже, це дає нам підстави стверджувати, що головною ознакою рефлексії є процес самооцінювання з додаванням до оцінки універсальних смислів.

2. Сутність професійної рефлексії полягає в усвідомленні особистістю себе як потенційного чи реального суб'єкта конкретної професійної діяльності, що передбачає: свідомий процес формування особистістю своєї позиції стосовно професійно-трудої сфери (К. Абульханова-Славська); самооцінювання власних індивідуально-психологічних якостей та зіставлення своїх можливостей з психологічними вимогами до професії (І. Кон, Т. Щербакова); постійний пошук смислів у професійній діяльності (Л. Божович, М. Пряжников, Л. Шнейдер); спосіб саморегуляції поведінки, який відбувається через узгодження внутрішньо-особистісних і соціально-професійних потреб та спрямований на досягнення поставленої мети (Є. Клімов, С. Рубінштейн).

Професійна рефлексія, що є одним із видів самовизначення особистості загалом (як і сімейне, моральне, особистісне, соціальне, життєве тощо, є процесом самодетермінованої діяльності, що відбувається протягом всього життя особистості, зокрема на етапі фахового навчання. Так, зокрема, на думку І. Кона, цей процес є поетапним прийняттям особистістю рішень щодо збалансованості між своїми схильностями та потребами існуючої системи суспільного розподілу праці (Кон, 1984). Ряд вчених (Л. Мітина та інші) зазначають, що саморефлексія може виступати у якості механізму професійного розвитку, у якому виділяється два типи: професійне функціонування (адаптація) та особистісний розвиток (творчість, особистісне зростання). Отже, динаміка професійного життя в першому типі – це адаптація, становлення, а в другому – самовизначення, самовираження, самореалізація.

Д. Леонтьєв, стверджуючи, що в основі професійної саморефлексії лежить конструктивно-пізнавальна діяльність щодо побудови можливих варіантів майбутнього, яка здійснюється як самодетермінована альтернатива, наслідки якої впливають на всі спектри життя загалом (Леонтьєв, 1983, с. 60). Сприймаючи беззаперечно значну роль конструювання власної діяльності та ще й як «альтернативної», слід наголосити на величезній ролі у самодетермінації загальноприйнятих моральних, правових, етичних і духовно-сакральних правил, норм, які, на нашу думку, можуть не співпадати з ситуативними конструктами.

Мабуть цей роздум про взаємозв'язок життєвих цілей і планів з ціннісними орієнтаціями молоді особистості спонукав Є. Головаху відзначити негативний вплив неузгодженої життєвої перспективи на особливості протікання процесу професійної саморефлексії. В свою чергу, життєва перспектива розуміється науковцем як цілісна картина майбутніх подій наділених соціальною цінністю та пов'язаних з індивідуальним сенсом життя (Головаха, 1988, с. 36).

3. Варто зазначити, що цілісність людини визнається важливою умовою її розвитку, саморозвитку і саморефлексії. Так, зокрема, аналізуючи цілісність людини у трансдисциплінарному синтезі, вчені зазначають, що «якщо ми сприймаємо «право» людини міряти світ (природний і соціальний) на предмет природовідповідності

(у нашому контексті – створення умов для творчого, вільного духовного розвитку особистості), то не можна, з одного боку, не забезпечувати в соціумі можливість реалізації потреби в колективній, чітко організованій масовій дії, орієнтованій на реалістично, раціонально стислий суспільний інтерес, а з іншого – потреби в уможливленні енергійного, ініціативного й винахідливого розвитку індивіда, здатного у складних переплетіннях соціальних зв'язків брати на себе відповідальність, приймати самостійні рішення, керуючись власним розумінням, здоровим глуздом і наміром» ([Троїцька, & Тараненко, 2017, с. 141](#)).

Саме тому стає зрозумілим, що саморефлексія особистості відіграє одну із ключових ролей у її гармонізації. Проте не усіма вченими вона визнається позитивною траєкторією особистісного розвитку та гармонізації. Так, зокрема, вивчаючи проблему побудови життєвих планів у юнацькому віці, І. Кон ([Кон, 1984](#)) розглядає саморефлексію та самовизначення як самообмеження. Вчений вважає, що, здійснюючи вибір професії, юнаки та дівчата обмежують можливість свого прояву в інших видах діяльності. Ми вважаємо, що це твердження справедливе по відношенню до самовизначення як вибору професії. Але, зважаючи на сучасні підходи, вибір професії – це певною мірою «одномоментний» акт. Тому подальше самовизначення та саморефлексія особистості в обраній професії, особливо у разі невдалого вибору, передбачає, на нашу думку, неодноразову реорганізацію професійного життя через зміни професійної діяльності у ранньому дорослому віці. Загалом І. Кон розглядав процес професійної саморефлексії через призму трьох різних підходів: соціологічного, за яким професійна саморефлексія розуміється як серія завдань, що ставить суспільство перед особистістю та які мають нею послідовно вирішитися протягом певного часу; соціально-психологічного, за яким професійна саморефлексія визнається процесом прийняття рішень, завдяки яким індивід опосередковано узгоджує свої уподобання і схильності з потребами існуючої системи суспільного розподілу праці; диференційно-психологічного, відповідно до якого професійна саморефлексія вважається процесом формування індивідуального стилю життя, важливою складовою якого є професійна діяльність ([Кон, 1984, с. 147](#)). Отже, за першим підходом професійна саморефлексія обумовлена запитами суспільства, за третім – властивостями особистості, а другий підхід передбачає поєднання першого та третього.

Визначаючи професійну саморефлексію як важливу частину особистісної рефлексії та враховуючи зв'язки ціннісно-сміслових та просторово-часових аспектів, вчені зазначають, що на основі життєвого плану вибір професії, тобто стійка визначеність особистості на конкретній професії, істотно характеризує сенс її майбутнього та успішність самовизначення загалом (М. Гінзбург); вважають, що професійна саморефлексія є визначенням людиною себе стосовно вироблених у суспільстві і прийнятих нею критеріїв професіоналізму, а саме належність до професії, здобута професійна освіта, індивідуальний творчий внесок у професію, збагачення своєї особистості засобами професії тощо (А. Маркова); професійну саморефлексію аналізують у взаємозв'язку різних сторін прояву: формування професійної кар'єри, сфери застосування і саморозвитку особистісних можливостей, сфери особистісної самореалізації, а також реально-практично, діючого ставлення

особистості до системи соціокультурних та професійних чинників її буття та саморозвитку (Н. Самоукіна).

Отже, на нашу думку, можна припустити, що професійна саморефлексія здійснюється як первинне професійне самовизначення особистості, а наступне – здійснюється як серія професійних виборів, у тому числі і відмова від первинно обраної професії. І первинне, і подальше самовизначення передбачають вибір щодо себе як суб'єкта праці. Якщо узагальнювати підходи до осмислення проблеми професійної саморефлексії, то слід зазначити, що з позицій першого її розуміють як вибір професії, при цьому дослідницькі завдання обмежуються вивченням етапів розвитку особистості, що передують вибору професії, та самого акту вибору. З позицій другого підходу, якого дотримуються більшість дослідників, під професійною саморефлексією розуміють одну із форм самовизначення особистості загалом. Саме ці положення, на нашу думку, уможливають обґрунтування можливості вивчення рефлексивної діяльності як умови для саморозвитку і самопізнання.

4. Загальновідомо, що самопізнання спрямоване на розуміння власних емоцій, почуттів, якостей, які тією чи іншою мірою є усвідомленими або несвідомими. Процес самопізнання – це шлях активного і цілеспрямованого самовираження відносин цих складових в словах, діях, жестах, поведінці. Таке самовираження можливе в межах спецкурсів, практикумів, семінарів. До речі, центральною гіпотезою К. Роджерса щодо умов розвитку людини полягає в тому, що людина сама в собі може знайти ресурси для самопізнання, зміни Я-концепції, цілеспрямованої поведінки, а шляхом до цих ресурсів є дотримання фахівця необхідних та достатніх умов, може сприяти створенню конгруентності, сприйняття та емпатії. Тому вчений акцентує увагу на умовах самопізнання. Перша умова – відкритість, чесність, природність. Друга умова – сприйняття, позитивне відношення до іншої людини, схвалення іншого. Таке схвалення виявляється головним чином через невербальні засоби – інтонацію, вираз обличчя, візуальний контакт. Третя умова – наявність емпатійного розуміння. Підтримка – система навичок, в основі яких – позитивне відношення до іншого ([Роджерс, 1994](#)).

Наші дослідження впливу самопізнання на розвиток особистості студента дозволити передбачати, що позитивне ставлення до себе сприяє позитивному ставленню до майбутнього. Розуміння особистістю своїх здібностей в досягненні мети відбувається при їх позитивному відношенні до майбутнього. Аналіз методів активного навчання показав, що у психолого-педагогічній науці дослідженні механізми предметно-змістової складової професійної діяльності. Основний механізм полягає у перетворенні навчально-предметної дії в дію, що регулює професійну діяльність. Засвоєння сутнісної складової професійної діяльності найбільш ефективно відбувається з використанням інтерактивних методів навчання, які дозволяють максимально реалізувати соціальні механізми впливу на особистість. Глибокі дослідження цієї проблеми спираються на досягнення соціальної психології, що вивчають процеси освіти та розвитку малих груп.

Значну роль у цьому процесі грають методи синергетики, на засадах якої процес групової та індивідуальної самоорганізації залучає використання активних методів навчання, що містить три стадії. Перша стадія розгортається в реальній навчальній

ситуації під керівництвом викладача і закінчується прийняття мети. Друга стадія розгортається, а певній ситуації і характеризується, як правило, в сумісній діяльності студентів в межах власних функцій. Третя стадія досягається не завжди, а лише при високому рівні розвитку студентської групи і професійній компетентності кожного учасника. Кожна стадія має дві дії, що відображають автоколивальний режим активності групи та індивіда. На першій фазі під впливом домінування активності викладача відбувається диференціація групи і змісту діяльності. Активність викладача спрямовує індивідуальну активність учасників. На другій фазі зростає індивідуальна активність кожного учасника, спрямована на інтеграцію групових процесів. При переході з першої на другу фазу має місце період не стійкості, що виявляється у вигляді стану невизначеності, емоційної напруги, незадоволеності учасників та нестійкості самооцінки. Таким чином, нестійкість є відображенням складності механізмів інтеріоризації зовнішніх процесів у внутрішній план особистості та екстеріоризації внутрішніх процесів на зовнішній соціально – професійний план.

5. Варто зазначити також, що самоорганізація колективу та особистості є взаємопов'язаними процесами, що обумовлені дією одних і тих же факторів. Кожен фактор містить предметно-професійний (змістовий) і змістовно-професійний (суттєвий аспект). Спираючись на структуру діяльності як одиницю аналізу сумісної та індивідуальної діяльності, визначимо три основні фактори самоорганізації цільовий, нормативний, контрольно-оцінювальний. Важливо, що цільовий фактор є системотвірним, його дія є вирішальною на процеси самоорганізації. На рівні самоорганізації особистості здійснюється процес індивідуального цілепокладання. Дія нормативного фактора на рівні особистісної самоорганізації реалізується як орієнтація у вимогах предметно-професійного характеру. Контрольно-оцінювальний фактор мобілізує активність студентів на досягнення мети; відбувається самооцінка своїх можливостей і свого вибору, прийняття відповідальності за функціонування обраної соціальної ролі.

Дослідження свідчать, що індивідуальні процеси цілепокладання, вибору професійної ролі та саморегуляції у студентів відбуваються по-різному, залежно від показника основного механізму самоорганізації особистості – рівня психічної активності. Так у студентів з оптимальним (середнім) рівнем психічної активності домінують професійні завдання, які стають особистісно-значимими. У студентів з високим рівнем психічної активності професійні завдання посідають другий план так як домінує потреба в самоствердженні. У студентів з низьким рівнем психічної активності домінує потреба в емоційній підтримці, професійні мотиви мають другорядний характер.

Цільовий фактор на рівні індивідуальної самоорганізації реалізується як можливість прийняття групової мети та завдань, бачення власної мети, усвідомлення відповідальності за досягнення загальної мети. Контрольно-оцінювальний характер активізує процеси актуалізації та самоактуалізації досвіду, спрямовані на досягнення мети, здійснюється прогностична оцінка власної діяльності.

Крім того, професійна саморефлексія, як і саморозвиток, загалом, залежать від контекстуального впливу того чи іншого типу професійної діяльності. Майбутня професійна діяльність бакалавра – юриста суттєво детермінована підготовкою його як суб'єкта права в юридичній діяльності, що пов'язана з виконанням специфічних

функцій: утвердження духу моралі у застосуванні правових норм, усвідомлення співвідношення моралі і права, формування морально-правової свідомості, забезпечення дії совісті та сумління, боротьба з насильством, беззаконням, правопорушенням, попередження деградації етичності юриста тощо. Усі ці фактори формують певний імідж і певний образ поведінки, у тому числі і характер рефлексії.

Наші спостереження наводять на думку, що іноді мають місце прояви особистісної дезорганізації у окремих студентів. Особистісна дезорганізація, на нашу думку, може виявлятися: в труднощах індивідуального цілепокладання, в недостатній орієнтації в предметно-змістовній площині процесу навчання, неадекватній оцінці своїх можливостей, незадоволенні своїм витвором, в слабкій саморегуляції активності. Проте достатньо малим є обсяг таких випадків у майбутніх фахівців права, адже слід врахувати, що на рівні особистісної самоорганізації відбувається реалізація як «соціальної», так і індивідуальної мети. Звичайно, цей процес залежить від рівня психічної активності. Студентам з оптимальним (середнім) рівнем психічної активності доступні широкі соціальні і професійні завдання діяльності. Такі студенти з високою продуктивністю засвоюють предметно-професійні знання, вміння, навички, професійний зміст діяльності, соціальні норми професійного середовища. Іншим студентам доступні мотиви особистого характеру. Студенти з низьким рівнем психічної активності продуктивно працюють лише в ситуації підтримки та заохочування. Для студентів з високим рівнем психічної активності необхідні ситуації самоствердження, можливість незалежних і самостійних дії. В особистісній самоорганізації дія контрольної-оцінювальної фактору співпадає з саморегуляцією індивідуальної активності згідно з рольовими діями та функціями.

Варто зазначити, що гуманістична стратегія освіти вимагає перегляду її змісту, що повинен містити не лише науково-технічну інформацію, але й гуманітарні особистісно-розвивальні знання та вміння, досвід творчої діяльності, емоційно-ціннісне відношення до світу і до людини, а також систему морально-етичних почуттів, що визначають поведінку людини в різноманітних життєвих ситуаціях.

Важливо додати, що формування професійних знань та досвіду самостійного та відповідального учіння необхідно впливати не лише на пізнавальний процес, але і на почуття та інтереси молоді. Будь-яка педагогічна дія є впливом на людину не прямо і безпосередньо, а опосередковано, з урахуванням психічного стану. При цьому вирішальним чинником, що визначає успішність діяльності фахівця в сучасних умовах, є високий професіоналізм.

Одним з найважливіших компонентів, який впливає на формування здібності сучасного фахівця до досягнення успіху в професійній діяльності, професійній самореалізації, є високий рівень сформованої професійної самосвідомості. На думку вітчизняних учених професійна самосвідомість – усвідомлення особою самої себе у професійній діяльності, у всьому різноманітті своїх професійних якостей, можливостей, здібностей. Вчені стверджують, що структура професійної свідомості співпадає в загальних рисах із структурою самосвідомості особистості і містить три підструктури (когнітивну, афектну і поведінкову), зміст кожної з яких визначається специфічними характеристиками, обумовленими особливостями професійної діяльності.

Професійну саморефлексію фахівця можна розглядати як процес, «внутрішню» діяльність, що має свій продукт, і як інтегральну якість особистості, що об'єднує і що втілює в собі увесь її професійний досвід. Структура професійної самосвідомості поєднує сукупність когнітивної (Я-поняття), ефектної (Я-відношення) і поведінкової (Я-поведінка) підструктур, зміст яких відображає специфіку діяльності. Компоненти структури самосвідомості можуть бути представлені і як етапи її розвитку.

Процес розвитку професійної саморефлексії майбутнього фахівця поєднує загальний і професійний розвиток особистості. При цьому становлення професійної самосвідомості нерозривно пов'язане з розвитком духовного світу людини. Значний вплив на формування професійної самосвідомості надає розвиток його окремих феноменів, а також умови діяльності і спілкування, в яких відбувається професійний розвиток особи.

Таким чином, модель формування професійної саморефлексії майбутнього фахівця відповідає психологічній структурі самосвідомості і містить послідовність трьох взаємопов'язаних етапів: професійного самопізнання, самовідношення і саморегуляції, зміст яких визначається особливостями професійної діяльності фахівця, вимогами, які вона ставить до його професійних знань, умінь, навичок і професійно важливих якостей.

Зважаючи на те, що розвинена професійно рефлексія майбутніх фахівців позитивно впливає на рівень підготовки, ми акцентуємо увагу на такій складовій як самосвідомість та ідентифікація з фаховою діяльністю. Звідси випливає необхідність розвитку професійної самосвідомості, тобто усвідомлення людиною себе в кожній з трьох складових буття: в системі професійної діяльності, в системі спілкування, у системі власної діяльності. Тоді структурі професійної самосвідомості можна визначити: когнітивний та ефективний компоненти. При чому кожен компонент слід розглядати і з точки зору динамічної: протікання та розгортання процесу; і з точки зору результативної – поява і наявність певного продукту.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Узагальнюючи результати теоретичного аналізу, зазначимо, що професійна саморефлексія передбачає усвідомлення особистістю себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності і передбачає наявність: свідомого процесу формування особистістю свого ставлення до професійно-трудої сфери; самооцінки власних індивідуально-психологічних якостей та зіставлення своїх можливостей із психологічними вимогами до професії; постійного пошуку смислів у професійній діяльності; способу саморегуляції поведінки, що реалізується через узгодження внутрішньо-особистісних і соціально-професійних потреб та спрямовується на досягнення поставленої мети.

Професійна саморефлексія розглядається як багатомірний процес з різних точок зору, зокрема: як низка завдань, що ставляться перед особистістю суспільством і які вона має вирішити за певний проміжок часу; як процес поступового прийняття рішень, завдяки яким особистість має збалансувати власні бажання та нахили з потребами

суспільства; як процес формування індивідуального стилю життя, у якому професійна діяльність є важливою складовою.

Отже, сутність процесу професійної саморефлексії, виходячи із семантики слова, полягає у самодетермінованій особистісній діяльності щодо інтеграції компонентів цього процесу, які можуть бути сформовані на різних рівнях у залежності від віку та досвіду людини. Результатом інтеграції структурних компонентів професійної саморефлексії є сформована професійна «Я – концепція» особистості з її когнітивною, проєктивною та регулятивно-поведінковою складовими частинами. Вона має характер відносно сталого суб'єктивного утворення особистості, що може змінюватись завдяки механізму професійної саморефлексії.

Запропонований підхід до проаналізованої проблеми ми називаємо інтеграційно-діяльнісним, оскільки у ньому професійна саморефлексія розуміється як самодетермінована особистісна діяльність, мета якої полягає в інтеграції її структурних компонентів, що специфічні для різних вікових категорій.

В системі професійної підготовки завдяки рефлексивній діяльності створюються умови для зближення «я»-реального, «я»-ідеального, «я»-професійного, тим самим забезпечується цілісний розвиток і саморозвиток особистості майбутнього фахівця. Рефлексивна діяльність є одним із шляхів усвідомлення життя і себе в ньому, що спонукає особистість до саморозвитку, утвердження свого «я» у життєдіяльності та соціумі.

Саморозвиток особистості є потужним механізмом саморуху, що забезпечує фахівця конкурентоспроможність на ринку праці і робить його затребуваним. Система вищої професійної освіти має бути орієнтованою на створення умов для розвитку рефлексії майбутніх фахівців як одного з шляхів саморозвитку особистості і модернізації освіти у цілому.

Рефлексивна діяльність виступає важливою умовою саморозвитку особистості, показником особистісних і професійних цінностей та смислів, що визначають культуру діяльності. На наш погляд, рефлексивну діяльність можна розглядати як один із шляхів модернізації освіти. Саме вона спонукає до самостійного творення, пошуку, винаходження, створення або конструювання нового продукту, будування індивідуального досвіду, експериментальної перевірки їх впливу, подолання стереотипів, що склалися і шаблонів діяльності, прогнозування саморозвитку. У цьому процесі особистість отримує новий матеріал, на основі якого створюються оригінальні задуми, ідеї. У процесі такої діяльності розгортаються особистісні смисли отриманої освіти, потреби саморозвитку. Рефлексивна діяльність, заснована на принципі співпраці, надає взаємодії між викладачами і студентами демократичності, відкритості, гласності у прийнятті рішень і оцінці якості їх спільної творчої роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Головаха, Е. И. (1988). *Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи*. Киев: Наукова думка.
- Кон, И. С. (1984). *В поисках себя. Личность и ее самосознание*. Москва: Политиздат.

О. Куліда

- Кучеренко, Є. В. (2009). Інтеграційно-діяльнісний підхід до проблеми структури професійного самовизначення студента. У *Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання незайнятого населення в умовах фінансово-економічної кризи: зб. наук. пр. за матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф., 30 жовтня 2009 р.* (с. 172-180). Київ: ІПК ДСЗУ.
- Леонтьев, А. Н. (1983). Образ мира. В А. Н. Леонтьев, *Избранные психологические произведения* (Т. II, с. 251-261). Москва: Педагогика.
- Роджерс, К. Р. (1994). *Взгляд на психотерапию. Становление человека*. Москва: Прогресс-Универс.
- Троїцька, О. М. (2016). *Діалог і толерантність у культурно-освітньому просторі вищої школи: монографія*. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б.Хмельницького.
- Троїцька, Т. С., & Тараненко, Г. Г. (2017). Цілісність людини у трансдисциплінарному синтезі: спроба філософської кристалізації. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, (15), 139-141.
- Шадриков, В. (2010). *Профессиональные способности*. Москва: Университетская книга.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- Golovakha, E. I. (1988). *Life Perspective and Professional Self-Determination of Youth*. Kiev: Naukova dumka. (in Russian)
- Kon, I. S. (1984). *In search of yourself. Personality and self-awareness*. Moscow: Politizdat. (in Russian)
- Kucherenko, Ye. V. (2009). Integration-activity approach to the problem of the structure of professional self-determination of the student. In *Actual problems of professional orientation and professional training of the unemployed in the conditions of the financial and economic crisis: scientific works on the materials of the IV All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, October 30, 2009*. (pp. 172-180). Kyiv: IPK DSZU. (in Ukrainian)
- Leontev, A. N. (1983). The image of the world. In A. N. Leontev, *Selected psychological works* (Vol. II, pp. 251-261). Moscow: Pedagogika. (in Russian)
- Rodzhers, K. R. (1994). *A look at psychotherapy. The formation of man*. Moscow: Progress-Univers. (in Russian)
- Troitska, O. M. (2016). *Dialogue and Tolerance in the Cultural and Educational Space of the Higher School: a Monograph*. Melitopol: Vyd-vo MDPU im. B.Khmelnyskoho. (in Ukrainian)
- Troitska, T. S., & Taranenko, H. H. (2017). Integrity of man in transdisciplinary synthesis: an attempt of philosophical crystallization. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*, (15), 139-141. (in Ukrainian)
- Shadrikov, V. (2010). *Professional Abilities*. Moscow: Universitetskaia kniga. (in Russian)

Матеріал надійшов до редакції 10.12.2017 р.